

SZÉCHENYI 2020

TOP-5.3.1-16-FE1-2017-00010

A helyi identitás és kohézió erősítése Polgárdi térségében

Helytörténeti tanulmányok

Készült: 2019. március

Készítette: Magyar Műemléki Topográfia Nonprofit Kft.

Töredékek Kőszárhegy múltjából

Kőszárhegy útifalu alaprajzú település Nyugat-Mezőföld északi részén. A község központi belterülete (160 ha) a Szárhegy déli lábánál fekszik, a balatoni műút mentén. Felszíni domborzatának kialakulása és fejlődéstörténete azonos volt a szomszédos Polgárdiéval.

Területének (592 ha) nagyobb része homokos, agyagos medenceüledékekből felépült, féloldalasan kibillent pannóniai táblarög, amely enyhe, szelíd hajlással délkeleti irányban lejtősödik, s a község határán túl közel vízszintes lösztáblába simul bele. A táblarög a jégkorszak első felében eróziós—denudációs terület volt. Felszínét a Sárrét besüllyedése előtt a Bakonyból leszaladó vízfolyások erodálták, majd erősen letarolt és völgyelésekkel felárkolt területén az utolsó jégkorszakban 6—8 m magas lösztakaró képződött. Gyengén tagolt, enyhén hullámos lösztakarta felszínéből a község felett ókori kőzetekből álló magános hegyrög emelkedik ki, ez a Szárhegy (228 m) a polgárdi Somlyó (225 m) ikertestvére. A két rögöt egymástól lealacsonyodó denudációs nyereg választja el. A túlnyomóan kristályos mészkőből és dolomitos mészkőből álló kicsiny hegyrög tulajdonképpen a Velencei-hegységtől a Balaton-felvidékig húzódó egykori kristályos hegyvonulat felszínén maradt darabja. Még néhány környékbeli szigetrög (Kőhegy 228 m, Belátó 214 m) kivételével a hegység további részlete a mélybe süllyedt, s a harmadidőszaki tengerek üledékei elfedték. A kicsiny hegyrögöt töréses és gyengén felboltozódásos szerkezet jellemzi. Délkelet és kelet felől erősen pusztuló denudációs lejtők határolják.

A kisközséget a szomszédos településekhez hasonló éghajlati adottságok jellemzik. Nyara mérsékelten meleg, napsütése bőséges (napsütés évi összege 2000—2050 óra) tele enyhe, évi csapadéka (570 mm) mérsékelt. Vízháztartása veszteséges, az évi átlagos vízhiány 100—125 mm, ami arra utal, hogy a község területe vízben nem bővelkedik. A vízszegény területet csak csekély számú időszakos felszíni vízfolyás jellemzi. Mezőgazdasági területeit réti csernozjom, típusos mészlepedékes csernozjom és köves-sziklás vázталaj borítja.

Kiss Lajos szerint a Szárhegy helynév kopasz hegyet, tar hegyet jelent. E név vonódott át a településre. A „Kő” előtag a kőfejtésre utal. Először 1864-ben említik Szárhegy, Szőlőhegy néven.

Vannak adataink arról, hogy ez a település 1870 körüli években hegyközséggé szerveződött. Gyér forrásaink az ismeretlen szerző valószínűleg helyi hagyományokon alapuló feltevését alátámasztani látszanak.

Az 1898. évi IV. tc. értelmében Szabadbattyán közigazgatási területéhez tartozó törzskönyvezett külterület lett.

1931. január 1-jétől belügyminiszteri engedéllyel Szárhegy hegyközség politikai községgé szerveződött. 1932-ben a képviselő-testület nyilatkozata alapján a község hivatalos neve Kőszárhegy lett. 1931—1950-ig Kőszárhegy politikai község, közigazgatásilag Szabadbattyán nagyközséghez volt beosztva. 1950 októberétől 1971-ig önálló tanácsú község volt.

Visszatérve Kiss Lajos névmagyarozatára, a helynév etimológiájára vonatkozó közléssel minden tekintetben egyetérthetünk, hiszen a már említett képviselő-testületi nyilatkozat is orra hivatkozik, hogy a községnek nevezetes kőbányája van.

Fejér vármegyének azon a részén, ahol Kőszárhegy is fekszik, már jóval a török megjelenése előtt szőlőtermesztés folyt (erre utal pl. a Füle határában már 1435-ben megemlített Zolchakov (Zsolcakő) nevű szőlőhegy). A török kiűzése után e vidéken jelentékeny szőlőtelepítés folyt. Így keletkezett 1745 táján Úrhida szőlőhegy és a XVIII. sz. utolsó harmadában Jenő.

Egy 1702-ből származó forrás Battyán nevű falu két szőlőhegye között Szárhegyet is megemlíti, kiemelve, hogy itt jó bor terem.

A szárhegyi szőlőket 1747. szept. 1-jén írták össze. Az összeírás szerint 26 kapás régi szőlő (nem lehet megállapítani a telepítés idejét) 1746-ban 9 akó 24 pint bort termett. Az 1704. és 1739. között telepített 594 kapás szőlő termése 225 akó 3 pint volt. Bár írásos adatunk nincs rá, okkal tételezzük fel, hogy a szárhegyi szőlőket a Batthyány családdal kötött szerződés alapján telepítették. Az összeírás a szőlőművelő extraneusokat szám szerint és lakóhely szerint is felsorolja. 1747-ben a szárhegyi szőlőket 42 táci, 15 polgárdi, 29 szabadbattyáni, 13 falubattyáni, 1 inotai, 1 ősi, 1 alapi, 2 ládányi, 1 mezőszentgyörgyi, 1 seregélyesi, 1 székesfehérvári, 1 peremartoni, 2 abai, 3 soponyai, 7 keresztúri, 2 szentmihályi „szöllész” művelte meg.

1745—47-ből ismerjük a szőlőművelők szolgáltatásait is. 1745-ben 115, 1746-ban 305 1/4, 1747-ben 238 1/2 pozsonyi akó dézsmabort adtak. 1746-ban Szárhegyen 147

szőlőbirtokos 692 kapás szőlőt művelt. 1748-as adat szerint Somlyópusztának (Felsősomlyó, más néven Pipagyújtó) két szőlőhegye volt Szárhegy és Somlyóhegy, Szárhegytől 219 urna bortizedet adtak.

Fentiekből látható, hogy Szárhegy neve már a XVIII. sz. első felében felbukkan a forrásokban. A megművelt telepített szőlőterületek némi ingadozásokkal, de állandóan gyarapodtak. Nem lehet tudni, hogy ekkor egy kapásnyi szőlőn mekkora területet értettek. Az 1851-es telekkönyvben egy kapásra 200 négyszögölet számítottak. A XVIII. században Szárhegy lakatlan volt, de a későbbiekben látni fogjuk, hogy az itt megtelepedett lakosok nagy része az említett falvakból került ki. Károly János az 1762-ben alapított szabadbattyáni plébánia filiái között Szárhegyet is megemlíti. Az első születést, Fodor Györgyöt, Fodor István szőlőműves újszülött csecsemőjét, 1847. február 12-én jegyezték be a szabadbattyáni róm. kat. plébánia születési anyakönyvébe. Ekkor tehát már élhetett itt egy-két család és az anyakönyvi bejegyzések is valamelyest szaporodnak a következő években. Az első halálesetet, Fodor István Terézia nevű 5 éves korában elhalálozott leányát, 1849. június 1- jén jegyezték be a battyáni plébánia halotti anyakönyvébe. Ezek szerint a Fodor család lenne az első olyan szárhegyi család, melyről írásos említés történik. Egy évszázadon át nem csupán a népességről, hanem a szőlőművelésről is „hallgatnak” a források.

1854-től kezdve a róm. kat. egyházmegyei szemtanúságok adatai a hegy lassú benépesedéséről adnak hírt. 1854-ben 30 katolikus lakos élt itt.

1856-ra mindössze 2 fővel növekedett a lakosság (32 katolikus lakos.) A következő két évben, tehát 1858-ig nem gyarapodott a lakosság. 1860-ban viszont jelentős az ugrás a korábbiakhoz képest, mivel ekkor már 52 katolikus és 2 református lakos élt itt. Ezek az adatok valószínűleg nem egészen pontosak, de számottevő eltérés bizonyosan nincsen.

Kőszárhegy község életében hosszú évtizedeken át meghatározó szerepe volt a szőlőtermesztésnek. A település a balatoni út mentén épült ki, sokáig feltehetően csak egy utcája volt. A szárhegyi bor számára az értékesítési lehetőségek kedvezőek voltak.

A szőlőtermesztés a mezőgazdaságnak speciális, munkaigényes ágazata, amely különleges szakértelmet kíván meg. Nem csupán nagyobb borvidékek különülnek el,

hanem az egyes falvak határában is zárt egységet alkotnak a szőlőtermesztésre leginkább alkalmas területek.

Nagyon fontos a talajviszonyoknak legmegfelelőbb fajták telepítése, a szőlőket fenyegető csapások elhárítása, a szüret idejének meghatározása és nem utolsósorban a szőlők őrzése.

Az említett dolgok összehangoltságot, szervezettséget igényelnek, ami megteremti a szőlősgazdák érdekvédelmi szervezeteinek, a hegyközségnek gazdasági alapját. A hegyközség tehát a szőlőbirtokosok közösségének hatósági joggal nem rendelkező érdekvédelmi szervezete. A „hegyek” sok esetben megmaradnak az anyaközség keretében, de gyakran politikailag is elkülönülnek, ahogyan ez Kőszárhegy esetében is történt. Gazdálkodásukat, belső rendjüket már a XVIII. században is az ún. hegyközségi artikulusok szabályozták.

A múlt század végén a filoxéra súlyos pusztításai kapcsán általános érvényű törvény, az 1894. évi XII. tc. egységesítette a hegyközségek működésére, belső szervezetére vonatkozó szabályokat. A két legfontosabb testületi szerv a hegyközségi közgyűlés és a hegyi választmány volt. A legfontosabb egyed a hegyközségi számadásokat kezelő hegybíró. A hegyőrök a hegyközség belső rendjére vigyáztak. Hegyközségi rendtartása Kőszárhegynek is volt, de ez a forrásanyagban nem található, a hegyi szervezet tevékenységére csupán szórványos adatok utalnak. Mindenesetre a már említett kézirat ismeretlen szerzője nagyot nem téved, amikor a hegyközség megalakulását az 1870 körüli évekre teszi.

1865-ből Dékány István felesketett szárhegyi hegymester nevét ismerjük. 18 Az 1868-as canonica visitatio említést tesz a „szárhegyi szőlősök”-ről, de közelebbit nem tudunk meg belőle. 1875—76-ból fennmaradt Sziládi Mihály szárhegyi hegymester hegyközségi számadása. Egy ugyancsak ezekből az évekből fennmaradt forrás a szárhegyi szőlősgazdák anyagi gyarapodására és a szőlőtermesztésben rejlő lehetőségek alaposabb kiaknázására is utal. Ekkor ugyanis pálinkafőzőház építését fejezték be, melynek költségei a hegyközségi adókból jöttek össze. Az 1882-ben készült jegyzőkönyv szerint a szárhegyi szőlőbirtokosságnak valamilyen „központja” is volt. Említett kéziratunk szerzője szerint 1931-ig a hegybírók a következők voltak: Császár János, Makk József, D. Horváth József, Tőke János, Magyar István, László

József, Fodor István. A névsort illetően egyéb forrásunk nincsen, a szerző feltehetően helyi hagyományok alapján állította össze.

Az 1850-ben végzett kataszteri felmérés és minőségi osztályozás vajmi keveset mond a szárhegyi szőlőkről. Ekkor készült a „Leírása a Szabadbattyán és kebelezett Somlyópuszta adóközségben létező dűlőknek és mezőknek.” A 40. sz. alatt felvett Szárhegy, Szárhegy-Csíkvár, Szárhegy-Polgárdi elnevezésű dűlőkben levő szőlőkről mindössze ennyit tudhatunk meg: „E dűlőkben, vannak jobb, közepszerű minőségű termő és legterméketlenebb szőlők, az I. osztály legjobb bort terem”.

32. sz. alatt a Szárhegy-közép elnevezésű dűlő szerepel, itt azonban szántóföldek vannak „melyek rendszeren ugaroltatnak és trágyáztatnak, 3 éves vetésforgás mellett búzával vagy rozssal és tavaszival vettetnek be”. E földek 1/10 része víznek van kitéve.

A szőlőterületek nagyságát meghatározni az 1851-es áthuzigált és agyon javított telekkönyv segítségével szinte lehetetlen. Becslésem szerint ekkor 140—160 kat. holdnyi szőlő lehetett itt. 1869-ben Péntes Ferenc szerint itt 1883 hold szántó, 50 hold rét, 249 hold-legelő, 840 hold szőlő és 424 hold kert volt. Ezek az adatok valószínűtlenné válnak.

Az 1882. évi kataszteri telekkönyv adatait már pontosaknak tekinthetjük, bár összesítés itt sincs, ezért az egyes művelési ágakhoz tartozó területek nagyságát számítógép segítségével igyekeztünk meghatározni. Ekkor a Szárhegy nevű dűlőben 276 kat. hold 689 négyszögöl nagyságú szőlőterület volt, a szántónak minősített terület pedig 117 kat. hold 130 négyszögöl.

1884-ben 264 kat. hold 740 négyszögöl nagyságú szőlőterület volt Szárhegyen. Ekkor már „beköszöntött” a filoxéra, Szabadbattyánra már 1881-ben elrendelték a zárlatot.

1884-ben a szántóterület nagysága 115 kat. hold 544 négyszögöl volt. A szőlőtermesztés meghatározó szerepére utal az is, hogy a legelőterület nagysága még az 1 kat. holdat sem érte el. Ilyen körülmények között a szárhegyiek állatai — számukat nem ismerjük — kizárólag istállózásra voltak utalva.

A filoxéra — mint országszerte, Kőszárhegyen is — igen súlyos károkat okozott, a lakosság nagy részét más megélhetési források felé terelte. A Szabadbattyánban 1894 és 1902 között lefolytatott hivatalvizsgálatokról készült jegyzőkönyvek egyaránt arról tanúskodnak, hogy a község közigazgatási területén lévő szőlőket a „kis bogár”

teljesen elpusztította. A szőlőtermesztés hanyatlására jól következtethetünk, ha a múlt századi adatokat egybevetjük az 1935-ben elvégzett kataszteri elkülönítés számadataival. Meg kell viszont jegyezni, hogy az 1935-ből származó művelési ágak szerinti megoszlás számadata már az 1931-ben kihalított Kőszárhegy politikai község átcsatolásokkal megnövelt határára vonatkoznak. Ilyen módon az alábbi adatokat nyerhetjük: szántó 769 kat. hold, kert 15 kat. hold, rét 3 kat. hold, szőlő 83 kat. hold, erdő 16 kat. hold, legelő 52 kat. hold, adómentes: 72 kat. hold. Összesen: 1010 kat. hold

A szőlőterület tehát 1935-ben is jelentős volt, de nyilvánvaló, hogy a növekvő számú mezőgazdasági népesség megélhetését már nem tudta biztosítani.

Az említett műszaki leírás Kőszárhegy határában az alábbi dűlőneveket tünteti fel: Beltelkek, Erdőalja, Szárhegy, Tilos, Kétalléközidűlő, Középső-dűlő, Kijáró, Alájáró.

A 19. század közepétől a település népessége folyamatosan gyarapodott.

A népesség számának alakulása 1870 és 1910 között

Év	Lélekszám
1870	226
1880	342
1890	424
1900	387
1910	495

Az 1890 és 1900 közötti megtorpanás nyilvánvalóan összefüggött a szőlőket ért súlyos károkkal. Az említett kézirat szerint a bevándorlók a szomszédos falvakból és pusztákból jöttek Szárhegyre. E megállapítás lényegében igaz, de ismereteink szerint érkeztek jövevények távolabbi helyekről is, pl. Székesfehérvárról, Gárdonyból, Nagyhantosról, Sárszentmiklósról, sőt Kiskunhalasról stb. Az első házakat csak nagy optimizmussal lehet lakóházaknak nevezni. Korábban présháznak használt épületeket alakítottak át lakóházakká, majd lassacskán bővítették őket és a módosabbak új házakat emeltek.

1847 és 1860 között a természetes népszaporulat stagnált. Ebben az időszakban 14 születéssel szemben 14 halálozás áll. Még riasztóbbá válik a kép, ha megvizsgáljuk

az elhaltak életkor szerinti megosztását. A már jelzett időszakban 10 1-től 5 éves korú gyermek, két 5—15 éves korú gyermek és két idős felnőtt halt meg. Tragikusan szükségszerű mozzanat, hogy az elhaltak a szó szoros értelmében helyet és életlehetőséget teremtettek az élőknek.

1860 és 1870 között 11 születés, 4 házasságkötés és 7 halálozás történt. Ebben az időben tehát már van természetes szaporodás, de az elhaltaknak több mint fele (4 fő) ezúttal is néhány hónapos, illetve 1—5 éves korú gyermek.

1870 és 1880 között már 38 születés, 5 házasságkötés és 17 halálozás volt. 3 1 A természetes szaporodás tehát már viszonylag jelentős, de még mindig 12 gyermek vagy csecsemő és 5 felnőtt halt meg.

1884-ben 58 lakóháznak mondott épülete volt a településnek. Ilyen módon egy lakóházra legalább 6 személy jutott. 3 2 1880 és 1900 között 39 születést, 11 házasságkötést és 29 halálozást jegyeztek be. Ebben az időszakban 9 csecsemő vagy 1—5 éves gyermek és 6, 5—15 éves gyermek halt meg. A 14 elhalálozott felnőtt már bizonyonnyal állandósuló népességre utal, a legkorábban idetelepedtek már kezdtek kihalni. 1890 és 1895 között a születések száma hozzávetőlegesen 21, a házasságkötéseké 9, a halálozásoké pedig 19 volt.

Közölt adatainkból jól kirajzolódik a csaknem másfél évszázaddal ezelőtti Szárhegy képe. A település lakossága főleg bevándorlókból adódott, akiket a szőlőtermesztés kedvezőnek vélt megélhetési forrása vonzott ide. Nem riadtak vissza attól sem, hogy nagyon mostoha körülmények között kellett otthonukat megteremteni. Ez utóbbi tényezővel magyarázható az egyébként e korra jellemző gyermekhalandóság igen magas aránya. Fél évszázad alatt kialakult a nagy többségében katolikus vallású törzslakosság, amely kemény munkával fokozatosan javuló életkörülményeket tudott teremteni. A „békebeli” Szárhegy belső helyzete, települési képe nem volt csábító. Már itt megjegyezzük, hogy a múlt században épült lakóházakból 1980-ra egy sem maradt meg. A lakosság kemény munkája egy új falut varázsolt a régi helyébe, melyet napjainkban már a nem itt lakók, főként székesfehérváriak is kedvelnek.

A lakosság foglalkozási adatairól, mivel Szárhegy 1930-ig Szabadbattyán külterülete volt, hosszú időn át nem készült statisztika. A kigyűjtéssel szerzett, természetesen nem teljes és pontos adatok, jól tükrözik a szőlőtermesztés hanyatlásával beállt változásokat. Mint az korábban közölt adatunkból kitűnik, a szőlők egy részének

rekonstrukciója megtörtént. A rekonstrukcióhoz nyújtott állami segítséget azonban túlnyomórészt a módosabb szőlősgazdák kapták, a szegényebbek nem tudták, vagy nem merték vállalni a rekonstrukcióhoz nyújtott kölcsönök visszafizetésének kockázatát, és más úton keresték megélhetésüket.

1895-ig a forrásokban szereplő keresők túlnyomó hányada szőlőművelő; iparos vagy kereskedő egyáltalán nincsen. 1896 és 1914 között a keresők döntő többsége törpebirtokos, illetve mezőgazdasági napszámos. Ebben az időszakban a keresők között már egyéb foglalkozásúakat is találunk. Ezek hozzávetőleges száma a következő: gyári munkás 1, kőfejtő 10, kórházi szolga 1, vincellér 4, vadőr 1, kisiparos 3, kereskedő 1, fényképész 1. Látható, hogy ebben az időben a lakossági szolgáltatások már javultak valamelyest. A politikai élet hullámverései — ami a parlamenti pártok küzdelmét illeti — elkerülték Szárhegyet, hiszen a magas cenzushoz kötött választójog miatt csak elenyésző számú választópolgár volt itt. A választók számát sem ismerjük, hiszen a főispáni nyilvántartás nyilvánvalóan Szabadbattyánt és külterületeit együttesen kezelte. A korábbi életforma megváltozásának természetes politikai következménye, hogy a századelő agrármozgalmi már megmozgatták a lakosság szegényparaszti sorba süllyedt részét. A Wekerle Sándor vezette koalíciós kormány hírhedt derestörvénye országos felháborodást váltott ki, amely Szárhegyen is éreztette hatását. 1907. május 9-én Szárhegyen a derestörvény ellen tiltakozó gyűlést tartottak. A gyűlés elnöke Horváth György, jegyzője pedig Szekeres Vince volt. A gyűlés szónoka Klein Károly, a székesfehérvári szociáldemokrata pártszervezet és szakszervezeti mozgalom ismert vezetője volt. Beszédében élesen támadta a kormányt, és a gyűlés határozati javaslatot fogadott el.

Az I. világháború előtt Szárhegyen egyetlen „kulturális intézmény” a hegyközségi harang volt, melyet katolikusok és reformátusok többkevesebb vallási villongás közepette egyaránt használtak. Iskolának, egészségügyi intézménynek nyoma sincsen. Az iskolaköteles gyermekek meglehetősen messzire, Szabadbattyánba, illetve Falubattyánba jártak.

Az I. világháború időszakából megdöbbentő adatok tárulnak elénk. Ügybuzgó statisztikusok kiszámították, hogy Szárhegy — természetesen viszonylagosan — a legtöbb véráldozatot hozó magyar települések közé tartozott. Mint a forrásokból megtudhatjuk, 31 fő vesztette életét. Ezek a következők: Balogh József, Berta János, Berta József, Borján Gyula, Borján István, Borján Lajos, Borján Sándor, Borostyán

János, Czimer János, Csonták József, Ganzler István, Huszár Ferenc, Kék Mihály, Kiss István, Kiss Pál János, Kiss János, Kiss Sándor, Lencsés József, Magyar József, Magyar Mihály, Márton József, Miklós István, Miklós József, Nagy János, Scheffer Ferenc, Scheffer János, Sörös János, Szabó József, Szekeres Vince, Tarró János, Vörös János.

Az említetteken kívül még kilenc hadba vonult nevét ismerjük, persze ennél jóval többen lehettek.

Az I. világháborúban elesett áldozatoknak 1939-ben emlékművet állítottak a község lakói. Az avatónnepségen Szabó István katolikus tanító — maga is háborút járt ember — kegyeletes szavakkal emlékezett arra, hogy milyen súlyos áldozatokat hozott „az alacsony házacskákkal ritkásan épült Kőszárhegy...”, akkoriban nagy lelkesedést váltott ki, hogy az ünnepség alkalmából maga a „királyi fenség” (József főherceg) tisztelte meg a falut, és az emlékművet leleplezni kegyeskedett. A királyi fenség mindenestre jól ismerte a veszteségeket, hiszen magyar férfiak százezrei éppen az ő parancsainak teljesítése közben haltak meg, vagy váltak rokkanttá.

A háborút követő 1918-as őszi forradalom és a Tanácsköztársaság időszaka megrázta Szárhegyet is, de írásos adataink nincsenek. A már említett kézirat ismeretlen szerzője — nyilván visszaemlékezés alapján — neveket sorol fel, akik szerinte szegényparasztok és napszámosok, régi szárhegyi lakosok voltak és a forradalmi eseményekben aktívan részt vettek. Íme a névsor: Pillók János, László József (róluk biztosan tudjuk, hogy tagjai voltak a szabadbattyáni munkástanácsnak) Vass Sándor, Márton Mihály, Magyar István.

A népmozgás Szárhegyen a korábbinál lényegesen lassabban, de a két világháború között is tartott. A lakosság jelentékeny része részben a kőbányában, részben a települést környező uradalmakban talált meglehetősen szűkös megélhetést.

Az 1920-as évek szerény földbirtok-politikai intézkedései Szárhegyet is érintették és lendítettek is valamelyest a település helyzetén. Ebben az időben a balatoni műút bal oldalán gróf Batthyány Lajos birtokából a szárhegyi lakosok házhelyeket kaptak. Itt hamarosan megindultak az építkezések, a régi szegényes házacskák egy része eltűnt, helyükbe újak, kényelmesebbek kerültek. Az is igaz viszont, hogy még 1935-ben is 43 beépítetlen házhely volt a községben.

1920-ban gróf Batthyány Lajos polgárdi uradalmából a szárhegyi lakosok 315 kat. holdat (420 magyar hold) megvásároltak. Kéziratunk szerzője szerint borsos áron kapták a földet a szárhegyiek. Szabadbattyán határából a szárhegyiek 77 holdhoz jutottak a földbirtokrendezés során. Mivel tagosításra nem került sor, a vásárolt vagy juttatott földek meglehetősen messze estek a tulajdonosok lakhelyeitől. Az agrárszegénység helyzete lényegesen nem javult, sőt, sokan közülük meglehetősen eladósodtak. (Az 1920-as évek „földreformjának” jellegzetes következménye.)

A szárhegyi szegényparasztok egyik megélhetési forrása a részesmunkák vállalása volt, a szomszédos falvak uradalmaiban. Ismerünk egy ilyen aratási munkaszerződést, melyet a Magyar—Holland RT kötött szárhegyi és polgárdi lakosokkal. (A Magyar—Holland RT. az 1930-as években kb. 600 holdat bérelt a polgárdi határban.) Az ilyen munkaszerződés nem szorítkozik csupán a gabonaneműek learatására, hanem a munkavállalók kötelezték magukat a kukorica kapálására, törésére és betakarítására is. Egy-egy munkavállaló egy hold cukorrépa megművelését is elvégezte. A munkáért a learatott, illetve betakarított termés meghatározott hányadát kapták.

A lakosság nagy többsége a mezőgazdaságból élt ebben az időszakban is. A birtokviszonyok tekintetében a nincstelenek és a törpebirtokosok voltak többségben.

A foglalkoztatottságra és a birtokmegoszlásra csak az 1941-es esztendőből rendelkezünk pontos adatokkal. 1941-ben összesen 279 kereső élt a mezőgazdaságból, egyéb foglalkozást mindössze 21 kereső űzött.

A birtokmegoszlás a következő képet nyújtja: 0— 1 holdig volt összesen 20 gazdaság, 1— 3 holdig 40 gazdaság, 3— 5 holdig 32 gazdaság, 5—10 holdig 45 gazdaság, 10— 20 holdig 11 gazdaság, 20 holdon felül 1 gazdaság, összesen: 149 gazdaság.

Látható, hogy összesen 92 mezőgazdaságból élő önálló keresőnek legfeljebb 5 holdnyi birtoka volt. E szomorú helyzetet persze enyhíti, hogy nyilvánvalóan ebbe a kategóriába tartoztak a szőlősgazdák is. 10 holdnál nagyobb birtokot mindössze 12 család mondhatott magáénak. A kis- és törpebirtokosok jelentékeny része elsősorban búzát, rozsot, tengerit, burgonyát és cukorrépát termesztett. A gabonafélék terméshozama 11-12 q lehetett holdanként, ami a korabeli viszonyok között nem mondható rossznak. A bevett terület nagysága (hektárookban, számolva) 1936 és 1948 között lényegében azonos volt. (1936-ban 455 ha, 1937-ben 454 ha, 1938-ban 455

ha, 1948-ban 446 ha.) A termesztett legfontosabb növényfajták közül csak a búza vetésterülete emelkedett egyenletesen, a többieké erős ingadozásokat mutatott.

Kőszárhegyen főként a búzát és a kukoricát termesztették. 1948-ban belterjesedés észlelhető. Ekkor 1 ha fejeskáposztát, 1 ha vöröshagymát, 1 ha paradicsomot, 1 ha zöldpaprikát, 1 ha fűszerpaprikát termesztettek. (Ezek minden bizonnyal összesített adatok, az említett növényfajtákból aligha voltak ekkora táblák.)

A kertgazdálkodás fejlődése összefüggött a javuló közlekedési és piaci értékesítési viszonyokkal.

A kisipar és kiskereskedelem, az I. világháború előtti időszakhoz képest fejlődött. 1938-ban 4 kiskereskedő és italmérő élt a községben. A kisiparosok nevét és foglalkozását is ismerjük: Czaun István és Dömény Antal kovács, Hallgató István hentes és mészáros, Harangozó István daráló, Horváth István géplakatos, Király Béla bogsnár, Márton Mihály csizmadia és cipész, Oláh Károly daráló, Szabó Imre fodrász. Ezek a kiskereskedők és kisiparosok az akkori szolgáltatói igényeket döntő mértékben már ki tudták elégíteni. Kiegészítésül a szárhegyi lakosok, főleg a mezőgazdaságból élők, tehenet, sertést és baromfit tartottak. Az állattartást nehezítette az a körülmény, hogy mindössze 51 holdnyi közlegelő állt rendelkezésre. 1935-ben a kőszárhegyieknek 86 db szarvasmarhájuk volt, de ennél a számadatnál fontosabb, hogy a magyar fajta helyett a sokkal gazdaságosabb szimenthali és pirostarka fajtákat tartották, magyar fajta inkább csak mutatóban maradt, 5 darab. Az 1940-es évekre a szarvasmarha-állomány csaknem megduplázódott és a magyar fajta teljesen eltűnt.

A szarvasmarha-állomány megoszlása: 12 borjú, 56 növendék, 101 tehen, 1 bika, összesen 170.

A község sertésállománya 1935 és 1942 között csökkent. 1935-ben 497, 1942-ben 246 sertést tartottak. Az állomány csökkenése valószínűleg összefügg a kukorica-vetésterület csökkenésével is. Mind a szarvasmarhát, mind pedig a sertést, elsősorban a családi szükségletek kielégítésére tartották. Ezt bizonyítja, hogy a húsfajtákkal szemben a zsírfajta sertéseket részesítették előnyben. 1935-ben 440 db zsírfajtát és 57 db húsfajtát, 1942-ben 218 zsírfajtát és 28 db húsfajtát tartottak. A szarvasmarháknak és sertéseknek inkább csak termékeit (pl. tejtermékeket) értékesítették, maguktól az állatoktól csak végszükség esetén váltak meg. Pénzt

„csinálni” inkább a baromfiból igyekeztek, persze az eladásra kerülő baromfit is nem kis részben saját szájuktól vonták meg.

A két világháború közötti Szárhegy a balatoni műút mentén, a 80. kilométerkőtől kb. a 82. km-ig húzódó ritkásan épült település volt, melyhez csak a legutóbbi időben kapcsolódott néhány kisebb mellékutca. Az említett településkép szorosan összefügg a szőlőtermesztéssel, annyi különbséggel, hogy ahol a szőlők kivesztek, házikertek létesültek. A lakosság létszáma 1920. és 1940. között egyenletesen növekedett: 1920-ban 580, 1930-ban 636, 1941-ben 655 fő élt itt. 1941-ben 279 kereső lakos élt a mezőgazdaságból, 9 fő az iparból, 1 fő a közlekedésből, 2 fő a kereskedelemből, 1 fő a szolgáltatásból, mellettük volt még 5 fő közalkalmazott és 1 fő nyugdíjas. Az összes keresők száma 298.

A lakóházak és lakások legfontosabb adatai sok tekintetben az életkörülmények mutatói. Ami ezeket illeti, Szárhegyen főként mennyiségi növekedésnek vagyunk tanúi. 1930-ban a községnek 156 lakóháza volt, s ha ezt az adatot egybevetjük a népesség számával, azt láthatjuk, hogy egy lakóházra átlagosan 4—5 főnél nem jutott több. A 156 lakóházból azonban mindössze 1 épült kőből, a többi vályogból és sárból. Cseréppel, palával vagy bádoggal 75, zsindellyel 3, nád- és zsúptetővel 78 épület volt fedve.

1941-ben a lakóépületek száma 170 volt, ebből cserép-, pala- és bádoggal 127, nád- és zsúptetővel 43 db volt. Valamennyi lakóház földszintes; téglából épült 1 habarcsba rakott kőből 1, vályogból alapozással 164, alapozás nélkül 4. A lakóházak közül 163-ban 1 lakás, 7-ben pedig 2 lakás volt, ami összesen 177 lakást jelent. Az összes lakások közül 158 csak földes padozatú volt. A lakásokban összesen 556 helyiség volt, ebből szoba 237, konyha 178, kamra 130, egyéb 10, lakott gazdasági helyiség 1. A szobák közül 214-nek padozata vert földből, 23-nak pedig fából volt. A 178 konyha padlózata 146 esetben vert földből, 1 esetben deszkából, 31 esetben pedig cementből készült. A 177 lakásból konyhalakás 1, konyha nélküli lakás 3, 1 szoba-konyhás 112, 2 szoba-konyhás 61 volt. A lakásokban 7 telepese rádiókészülék volt.

Villanyvilágítás a községben nem volt. A vízellátást 167 ásott kút szolgáltatta. A 170 lakóházhoz 168 WC tartozott (15 házon belül, 153 házon kívül, 2 lakáshoz nem tartozott WC). A felsorolt száraznak tűnő számadatok jól mutatják a korabeli község

meglehetősen mostoha lakásviszonyait és fényt vetnek a lakosság belső differenciáltságára is (pl. az egy szoba-konyhás és kétszoba-konyhás lakások száma).

Szárhegyhez hasonlóan a Szabadbattyán községhez tartozó más kisebb külterületeken (Antónia, Rózsamajor, Felsősomlyó) a dualista korban nem működött iskola. Az 1920-as népszámlálás adatai szerint Szárhegy 580 lakosából 357 fő tudott írni és olvasni. A két világháború között a népoktatásban az előző időszakhoz képest valamelyest előrelépés történt. Bizonyára ennek tulajdonítható, hogy 1922-ben napirendre került a szárhegyi népiskola építésének kérdése. A székesfehérvári tanfelügyelőség ebben az évben úgy foglalt állást, hogy a szárhegyi antóniai, rózsamajori, felsősomlyói iskolaköteles gyermekek részére Szárhegyen népiskolát kell építeni, és tekintettel a vallási megosztottságra, községi jellegű iskola épüljön. Az építéshez és iskolaműködtetéshez államsegélyt helyezett kilátásba. A tanfelügyelő dicséretesnek is mondható ügybuzgalommal látott munkához és abban reménykedett, hogy az új iskolában a tanítást még ebben az évben meg lehet kezdeni. A későbbiekben látnia kellett, hogy elképzelése meglehetősen alaptalan optimizmusra épült. Mindenesetre az első lépéseket megtette, és két részből álló kérdést intézett a szabadbattyáni jegyzői hivatalhoz: 1. Szárhegy, Antónia, Rózsamajor és Felsősomlyó milyen távolságra van a községtől és egymástól. 2. Említett helyeken hány 6—11 éves iskolaköteles gyermek van, azok milyen anyanyelvűek és milyen vallásúak?

A szabadbattyáni jegyző a kérdésekre még készséggel megadta a felvilágosítást, és jelentette, hogy Szárhegy önálló hegyközségi alakulat, Antónia gróf Batthyány Lajos, Rózsamajor és Felsősomlyó Blau Arnold tulajdona. Szárhegy Szabadbattyántól 4,5 km-re, Rózsamajor 3 km-re, Felsősomlyó 5 km-re, Antónia 7 km-re van. (Az újabb rendelkezések szerint az iskola legfeljebb 3 km-re lehetett a gyermek lakásától.)

A tankötelesek száma Szárhegyen 62 (45 katolikus, 17 református), Antónián 6, valamennyi katolikus, Rózsamajorban 14 (8 katolikus, 6 református), Felsősomlyón 8 (6 katolikus, 2 református). A gyermekek valamennyien magyar anyanyelvűek. Az adatokból kitűnik, hogy mennyire mostohák a népoktatási viszonyok és hogy a szárhegyi iskola 90 gyermek számára jelenthet könnyebb tanulási lehetőséget.

A szabadbattyáni községi elöljáróság e jelentés megtétele után egyértelműen lassítani igyekezett az események menetét, bár kétségtelen, hogy a világháború utáni évek nehéz viszonyai nem kedveztek az építkezésnek, az állami támogatás csak lassan és

nehezen csordogált, az említett helyek birtokosai nem mutattak különösebb segítőkészséget. Felfigyelt viszont az ügyre a katolikus egyházi főhatóság, és a törvényes lehetőségeket felhasználva arra törekedett, hogy az építendő iskola róm. kat. jellegű legyen. Nem szabad ezt a törekvést mai aspektusból megítélni. Kétségtelen, hogy a katolikus egyház gondosan őrizte a népoktatásban elfoglalt kulcsszerepét, de az is igaz, hogy ebben az időszakban az állami vagy községi iskola sem nyújtott többet az egyházi jellegűnél. Mégis az iskola építése körül hamarosan élénk vallási torzsalkodás kezdődött, és felszínre kerültek ennél mélyebben gyökerező ellentétek is.

A tanfelügyelő eredeti elgondolásának megfelelően járt el és gondoskodott a tanítói állás megszervezéséről is.

A VKM értesítette Fejér vármegye közigazgatási bizottságát, hogy a szárhegyi iskola első tanítói állásának megszerzéséhez 1922. szept. 1-jei hatállyal hozzájárul, amennyiben az iskolafenntartó a tanító részére évi 1400 korona fizetést, lakást vagy lakáspénzt és kertilletményt biztosít.

Szabadbattyán nagyközség képviselő-testülete 1922. április 25-én úgy döntött, hogy Szárhegyen 1 tantermes iskolát és 2 szobás tanítói lakást épít. A tanfelügyelőség — tekintettel a nehéz helyzetre — tudomásul vette a döntést, noha eredetileg 2 tantermes iskoláról volt szó. Bizonyára arra gondoltak, hogy a munka végre megindul, de nem indult meg. Helyette elindult egy akta Szabadbattyánból Székesfehérvárra 1923. ápr. 17-én, melyben az előjáróság közölte a tanfelügyelővel, hogy tekintettel a magas tégláárakra, az iskola falát tömés útján kívánja elkészíttetni.

A tanfelügyelő és a szabadbattyáni előjáróság „párviadala” 1924-ben is tovább folytatódott. A tanfelügyelő követelte, hogy az előjáróság jelentse végre, hogy az iskola építése milyen sorsra jutott, mivel semmiképpen nem tűrheti, hogy 90 iskolaköteles gyermek iskolázás nélkül maradjon. A szabadbattyáni előjáróság azzal védekezett, hogy a VKM minden segítséget megtagadott, a község pedig nem képes az építkezéshez szükséges 300 millió koronát pótdóban behajtani. Egyidejűleg a szárhegyi lakosok is építési segély iránti kérelmet nyújtottak be a minisztériumhoz. Ezek után csodának is tűnhet, hogy Fejér vármegye közigazgatási bizottsága, amely „koordináló” szerepet töltött be a tanügyi és közigazgatási hatóságok között, értesítette

a tanfelügyelőt, hogy a VKM a szárhegyi népiskola építéséhez 300 millió korona 10 év alatt visszafizetendő segélyt engedélyezett.

Miközben e fentiek történtek, a kezdeményezés átcsúszott a katolikus egyházi főhatóság kezébe, és 1925. júniusában a VKM 11 millió 900 ezer papírkorona (700 aranykorona) elszámolási kötelezettség melletti segélyt utalt ki. Még ezen év decemberében újból kinyílt a miniszteri „tárca” újabb 100 millió korona erejéig.

A katolikus egyházi főhatóság hivatalosan is kérte, hogy tekintettel arra, hogy az iskolakötelesek túlnyomó többsége katolikus vallású, az iskolát róm. kat. jellegűvé szervezzék át. 1926-ban sor került a katolikus tanító kinevezésére. Szárhegy első tanítója Szabó István lett, aki mint kiváló néptanító évtizedeken át működött a községben.

Az iskolaépítés körüli zavaros viszonyok tovább érlelték a szárhegyieknek azt a kívánságát, hogy településük hegyközségből politikai községgé szerveződhessen (a hegyközség hatósági joggal nem rendelkezett.) Mielőtt azonban e szándék valóra váltásának problémáira áttérnénk, említsük meg, hogy az 1930-as évek közepén a reformátusok külön iskolát építettek Szárhegyen, a műút túlsó oldalán, csaknem szemben a katolikus iskolával.

Érdekes egy pillantást vetni arra, hogy az 1926-ban épített katolikus iskola mennyire volt képes „dacolni” az idővel. A kőszárhegyi iskolaszék az iskola és a tanítói lakás tatarozására állami hozzájárulást kért. A kérelemben hangsúlyozták, hogy különösen éles az a különbség, amely az újonnan épült református iskola és róm. kat. iskola között van. „Figyelembe veendő az a körülmény is, hogy az iskola a balatoni műút mentén van, így karbantartására különös gond fordítandó...”. A kérelmet a székesfehérvári róm. kat. püspökség is támogatta. A katolikus iskola és tanítói lakás mostoha állapota nem csupán a műúton utazóknak, hanem a tisztí főorvosnak is megragadta a figyelmét, aki az említett kérelemhez az alábbi jelentést csatolta: „Hivatalosan bizonyítom, hogy a mai napon a kőszárhegyi róm. kat. iskola tantermét és épületét megvizsgáltam. Megállapítottam, hogy a tanterem ablakai nem megfelelőek, azoknak felső része szellőztetésre alkalmassá teendő..., a tanterem korhadt és hiányos padlóját, amely már kijavításra nem alkalmas, teljesen új padlózattal kell kicserélni. Az épület külső része szintén tatarozásra szorul. A tanítói lakás falai nedvesek, a szobák levegői ennek következtében erősen dohosak. A tanítói

lakás oldalfalai földből vertek, ezen vert falat 1 méter magasságban téglával kell kicserélni...”

A VKM a kért tatarozási segínyt (2000 pengőt) folyósította. Az erről szóló értesítés is tartalmaz egy rendkívül tanulságos részletet: „Csak azok az épület állékonyságát biztosító, feltétlenül szükséges munkálatok végezhetőek el, melyekre a kiutalt államsegély és hozzájárulás elégséges. Esetleges segélyfelemelés iránti kérelmet nem áll módomban teljesíteni.”

A kőszárhegyi róm. kat. iskolaszék köszönetet mondott a tanfelügyelőnek azért, hogy az államsegély kiutalását előmozdította. Idézünk: „Köszönetet kell mondanunk dr. Serényi Antal kir. tanfelügyelő úrnak, aki átérzve a kőszárhegyi törpebirtokosok nehéz helyzetét, akikre a tatarozási költség elviselhetetlen terhet jelentett volna, lehetővé tette az elérhetetlen remény megvalósulását.”

A kőszárhegyi iskolában Szabó István 1944 novemberéig egyedül tanított. Ekkor felmerült a második tanítói állás szervezésének kérdése. A székesfehérvári püspök ki is nevezte ide Devecseri Stefánia menekült tanítónőt, de az ő működésére már nem került sor, mert a háború néhány nap múlva elérte a községet. A katolikus iskola szinte egész iratanyaga a háborús események áldozata lett. A tanulók létszámát illetően szórványos adataink vannak. 1929-ben 50 katolikus és 11 református gyermek járt ide. 1940-ben 70 tanulót 1 tanító oktatott. 1944-ben a tanulók létszáma az I—VI. osztályban 84 volt. Ebben az időben az iskola mellett napköziotthon is működött.

A református iskola épülete kétségtelenül szebbre sikeredett, de az iskolának 1944-ben összesen 19 tanulója volt. A református iskola első tanítója Véghné Soóváry Anna volt. A tanítónő 1944-ben már nyugdíjba vonult, de többszöri pályázathirdetés ellenére az állásra senki nem jelentkezett. Kiss Kelemen János szárhegyi segédlelkész 1944-ben a tanítást ideiglenesen átvette. A ref. iskolában egy ideig a felszabadulás után is lelkészek tanítottak. Mindkét épület jelenleg is áll.

Egyházi szempontból Szárhegyet a szabadbattyáni róm. kat. anyaegyház és a falubattyáni ref. anyaegyház látta el. 1935-ben a róm. kat. filia útkeresztet állított fel. 1941—42-ben a katolikus egyház kultúrházat épített, melynek felszerelése a II. világháborúban komoly károkat szenvedett. Az önálló lelkészség 1946-ban alakult. 1948-ban a kultúrházat kápolnává alakították át, új plébániát építettek, és a sekrestyét is bővítették.

1927-ben a szárhegyi lakosok 192 aláírással kérték, hogy településüket hegyközségből politikai községgé szervezzék. Kérelmük benyújtását minden bizonnyal az iskola építése körüli zavarok is motiválták, de végső soron azt remélték, hogy az önkormányzati jog megszerzésével leküzdhetik településük elmaradottságát. A lakosok eredeti kérelme csak a hegyközség területét alkotó és keselői dűlőben kiosztott ingatlanokra terjed ki. (Keselő-hegy Kőszárhegy és Tác között van, 1881-ben itt észlelték először a filoxérát.)

A lakosok az emberséges gondolkodásmódjáról ismert gróf Hunyady Ferenc nagylóki birtokost szemelték ki pártfogóul. A szabadbattyáni előjáróság azonnal talpraugrott, hogy Szárhegy különválását megakadályozza és nem késett a gróft „felvilágosítani”. Az önálló község szervezését ellenző levelükben előadták, hogy Szárhegy 540 főnyi lakossága 400 kat. hold után adózik, nagybirtok a településen nincsen, a szervezendő politikai községnek teljes egészében pótdókból kellene magát fenntartani, s ez a lakosság tönkretételét jelentené. Szerintük Szárhegy nincsen elhanyagolva, 1926-ban 350 millió korona költséggel új iskolát kapott. (Már láttuk, hogy milyen.) A szabadbattyáni képviselő-testületben a szárhegyi népnek képviselete van. (Nem tudjuk, kik képviselték a szárhegyi népet, csak annyit tudunk, hogy Hallgató István szárhegyi kocsmáros 166 pengő 59 fillérenyi adójával a szabadbattyáni virilisták jegyzékének alján található.)

Minden héten népnevelő előadás van. A község 1927-ben temetőt és 25 hold legelőt kapott. A településen leventeegyesület és csendőrpihenő is van.

A szabadbattyáni előjáróság úgy vélekedett, a kérdés vallási okokból vetődött fel, hogy a róm. kat. iskola „községesíttessék”, noha a lakosság 80%-a katolikus. A hegy lakossága a falubattyáni ref. lelkész hatása alatt áll. Nem hétköznapi logika ez, mely szerint a többségében katolikus lakosságot a ref. lelkész befolyásolja.

1928-ban a szabadbattyáni előjáróság újabb nyomós érveléssel hozakodott elő. Azt mondták ugyanis, hogy Szárhegy kiválása Szabadbattyán háztartási helyzetét annyira megrendítené, hogy kisközséggé visszafejlesztése válna szükségessé. Ezzel szemben Szárhegy bemutatott próbaköltségvetése 253%-os pótdót irányoz elő, ami az ott élő lakosságot teljesen tönkretenné. A szabadbattyáni képviselő-testület a kérelem elutasítását kérte, és határozatához a törvényhatóság jóváhagyását is elnyerte. Így került az ügy fellebbezés folytán a belügyminiszter elé. A belügyminiszter

elutasította a szabadbattyáni képviselő-testület döntését és a törvényhatósági jóváhagyást, és 1931. január 1-jei hatállyal Szárhegy hegyközségnek az önkormányzati jogot megadta.⁷⁸ A község hivatalos nevének megállapításánál figyelembe fogja venni a megalakuló politikai község nyilatkozatát. Az új község határához fog tartozni a szabadbattyáni kataszteri telekkönyvben 1101—1182 helyrajzi számig terjedő 416 kat. hold 1434 négyszögölnyi terület, továbbá a földbirtokrendezési munkák során 1073/10—14, 1074, 1075, 1076/1—17, 1077/1—2, 1078/16, 1087/6—14, helyrajzi számok alatt felvett, szárhegyi lakosok birtokát képező 77 kat. hold.

Polgárdi határából a szárhegyi lakosoknak juttatott 4467—4477 helyrajzi szám alatt felvett terület, amely 317 kat. hold 500 négyszögölet tesz ki. Ugyancsak Szárhegy határához fognak tartozni a szárhegyi lakosok birtokában lévő azon területek, melyek az új község határával összefüggnek. E területek állami adójának 69%-át a szárhegyi lakosok fizetik.

A miniszter véleménye szerint a szabadbattyániak érvei hibás számításokon alapulnak, mivel a 253% póttadóval kapcsolatban csak az új berendezkedés költségeit vették figyelembe, valójában csak az átlagosan várható előirányzatokkal kell számolni, ezek pedig a szabadbattyániak által számított Összegeknek kb. 1/5-ét fogják kitenni. (Ily módon 50%-os póttadó várható, megjegyzem, hogy ez is magas.)

Szabadbattyán helyzete alapvetően nem változik, hiszen az új község közigazgatásilag hozzá fog tartozni, a jegyző hetenként egyszer kiszáll Kőszárhegyre, a községközi létszám felemelése nem szükséges. A belügyminisztérium utasította Fejér vármegye közönségét, hogy — szervezési szabályrendelet hiányában — a virilisták jegyzékének összeállításáról gondoskodjon. A miniszter rendelkezése azzal végződik, hogy ki fejezésre juttatja azon álláspontját, hogy Szabadbattyán nagyközség Szárhegyet valóban elhanyagolta, ezért a lakosok kérelmének helyt kellett adni és az önkormányzati jogot meg kellett adni. Érdemes értékelni a vitában elhangzott érveket. Kétségtelen, hogy a szabadbattyániak okoskodása egyoldalú, sőt önző, de tartalmaz helyes elemeket is. Ebben az időben a községi háztartások általában nem voltak rózsás helyzetben, ami Szabadbattyán nagyközségre is vonatkozik. Rámutattak a megalakuló új község várható nehézségeire is. A belügyminiszter állásfoglalása reálisabb és jó politikai érzékre vall, hiszen a kormányzat nevében a nép kívánságát teljesítette — áldozatok és kockázat nélkül. A

szárhegyi lakosok túl sokat vártak az önkormányzati jogtól, nem számolva kellően azzal, hogy a jog önmagában — pénzügyi zsargonnal élve — pénzeszközök nélkül keveset ér. Nehezítette a helyzetet az is, hogy a községi berendezkedés éppen a világválság mostoha éveire esett.

A földmérési munkálatok és telekkönyvi különválasztás után az új község határa 1010 kat. hold lett. Az 1930-as években Kőhegyet is a községhez csatolták. A község határának a balatoni műúttól északnyugatra eső része „hegyes”, délkeletre eső része sík. Az 1010 kat. holdból belsőség 488 kat. hold, külsőség 522 kat. hold.

1930. december 9-én megalakult Kőszárhegy politikai község. Az új község képviselő-testületében 5 virilista és 5 választott tag foglalt helyet.

Virilisták voltak: Hallgató István, Pillók János, Szabó József, Czaun István, Borján Gyula.

Választott tagok: id. Szentés Ferenc, Czimer Ferenc, Horgos János, Fodor István és Fodor Mihály.

A megválasztott községi elöljáróság tagjai: községi bíró lett Fodor István, törvény bíró Czimer Lajos, pénztárnok Klopp Gábor, elöljáró Nánási János. (A későbbiekben 2 elöljárót választottak.)

A választás során többen is kifogásolták, hogy nem szavazhatnak arra, akire akarnak. Azt a választ kapták, hogy szavazni csak a jelöltekre lehet. (A jelölést a tisztújításon jelenlevő főszolgabíró szokta megejteni.)

Községházát Czimer Lajostól, csendőrpihenőt Kovács Józseftől bérelt a község. Magyar Istvántól, a hegyközség utolsó hegybírójától átvették a hegyközségi számadásokat. 8 1 Sor került a községi szabályrendeletek megalkotására, 1931-ben készült a szervezési szabályrendelet, bor és fogyasztási adóval kapcsolatos szabályrendelet. 1940-ben — tekintettel a balatoni műút gyorsan növekvő forgalmára — járdaépítési szabályrendelet megalkotása vált szükségessé. Építési és közrendészeti bizottságot, kulturális és testnevelési bizottságot is választottak. Ganzler Józsefet tűzoltóparancsnokká választották, ő alakította meg a községben az első tűzoltócsapatot. Az új község gazdasági nehézségei hamarosan jelentkeztek. Kőszárhegy berendezkedési (1931-es) költségvetése 6871 pengő hiányt mutatott, melynek fedezetére 314%-os községi pótdadó kivetése vált szükségessé.

1931. október 13-án a lakosság köréből már tiltakoztak a magas községi pótdó ellen. 1932-ben még mindig 100%-os pótdót kellett fizetni. A kilátásba helyezett 6000 pengő berendezkedési segélyből a miniszterközi bizottság csupán 1000 pengőt hagyott meg.

Az 1933-ra elhárított költségvetés hiánya 2461 pengő, a kivetendő községi pótdó 60%. Némi csökkenés tapasztalható az 1934. évi költségvetés elfogadásakor (56%-os községi pótdó). 1936-ban a 2330 pengő hiány fedezetére 58%-os községi pótdót kellett kivetni. 1937-ben a pótdó 50%-os, 1938-ban 58%-os, 1939-ben 72%-os, 1940-ben 110%-os volt. Az 1939-es és 1940-es jelentékeny emelkedést az okozta, hogy a képviselő-testület „szerény” községháza építését határozta el, 5000 pengős költséggel. (Ebből kamatmentes kölcsön 1500 pengő, államsegély 500 pengő, egyéb kölcsön 3000 pengő).

Jellemző a község nehéz helyzetére, hogy a magas pótdók ellenére vezérelvként mindig a legnagyobb takarékoságot hangsúlyozták. Megmutatkozott a képviselő-testület tevékenységében bizonyos szűklátókörűség is. 1934-ben pl. elhatározták, hogy Kőszárhegy nem lép be a Gyümölcstermelők Országos Egyesületébe, mivel „a község lakói igen el vannak adósodva, adóhátralékokkal és banktartozásokkal.” Joggal merül fel a kérdés, hogy miért kell itt szűklátókörűségről beszélni. Válaszul hangsúlyozzuk, hogy az egyesületi tagsági díj évi 10 pengőt tett volna ki, ami nem terhelté számottevően a lakosságot, sőt esetleg haszonnal is járhatott volna. Egyes esetekben a lakosság alapvető érdekeit érintő kiadásokra sem futotta. 1935-ben a képviselő-testület úgy döntött, hogy apaállatot nem szerez be, még állami támogatással sem.

A nagy gazdasági válsággal kapcsolatos gyér forrásaink jól érzékeltetik a község népének nehéz helyzetét, egyben az illetékes hatóságok szűkmarkúságát.

1931-ben a község mindössze 300 pengő ínségpénzt és búzasegélyt kapott.

Még jellemzőbb egy 1933-ban elhangzott felszólalás: „Kőszárhegy a körorvos fizetéséhez 350 pengővel járul hozzá, mégis ugyanannyi a látogatási díj, mint amikor 30 pengő volt 1 q búza ára. Ma már nem mer a nép orvoshoz menni, a mai 6 pengős rozsár mellett van sok ház, ahol egy fillér pénz sem található”.

Az 1934-ben tartott tisztújításon a községi bíró id. László József, a törvénybíró Horgos János, a pénztárnok Klopp Gábor lett. A lakosság ismét zúgolódott, mondván, hogy a többség nem vett részt a közfelkiáltásban, az előre felbujtott hangos kisebbség véleménye érvényesült. 1937-ben közgyámot és második előjárót is választottak. A községi bíró ekkor Fodor István, törvénybíró Nánási János, közgyám id. László József, előjárók Horgos János és Varga József.

1940-ben a községi bíró Fodor István, a pénztárnok Klopp Gábor volt. A Horthy-korszak utolsó országgyűlési választását 1939-ben tartották. Kőszárhegy ekkor a Székesfehérvár környéki egyéni választókerülethez tartozott. A kormánypárt (Magyar Élet Pártja) részéről Sigray István, a nyilasok részéről Vértessy László, a Kisgazda Párt részéről a haladó polgári nézeteket valló Cserti József versengett a mandátum megszerzéséért. A baloldal azonban — itt nem elemezhető okokból — gyenge volt, így valójában a kormánypárt és a nyilasok mérkőztek egymással. A józanabb erők, feltehetően a tanító irányításával, a kormánypárti erők mellett kardoskodtak, a nyilasok viszont a lakosság nagyfokú szegénységét kihasználva, szociális jelszavakat hangoztattak — sikerrel.

A választás eredménye Kőszárhegyen: MÉP 79 szavazat, nyilasok 83 szavazat, Kisgazda Párt 2 szavazat.⁹⁰ (Egyes községtörténeti szerzők, a községek eredményeiből a nyilasok győzelmére következtetnek, szükségesnek tartom megjegyezni, Farkas Gábor tanulmányából világosan kitűnik, hogy a nyilasok csak egyes falvakban szereztek többséget, képviselői mandátumhoz a megyében nem jutottak.) 1942-ben a községi Ganzler József, a pénztárnok Hoffmann János volt.

A kulturális élet az 1930-as évek végén valamelyest élénkült és ebben a katolikus egyháznak vitathatatlan érdemei vannak.

Előadásokat tartottak, műkedvelő színjátszók léptek fel, bálakat rendeztek stb. A katolikusok által irányított kulturális tevékenységet vallásos szellem hatotta át, mégis jelentős, hogy a község elmozdult a holtpontról, felébredt a kulturálódás, a szereplés, a kulturált szórakozás igénye — a kocsma helyett. Fontos volt a KALOT (Katolikus Legényegyletek Országos Tanácsa) helyi szervezetének megalakítása, itt a vallásos szellem mellett szerepet kapott a szélsőséges propaganda elleni fellépés is.

A közelgő háború előszele 1938-ban érte el Kőszárhegyet. Ekkor 5 évre légoltalmi alapot kellett létrehozni, évi 53 pengős költséggel. Itt nem hivatkoztak a szegénységre, ezt meg kellett szavazni.

A háború időszakából nagyon kevés adatunk van. Egy feljegyzés szerint 1943-ban 29 hadbavonult volt, 15 fő frontszolgálatos, nős 18, nőtlen 11 fő. 1 fő életét veszítette a háborúban. Hadisegélyben 29 család részesült, megműveletlen föld a községben nem volt. A hadbavonultak családtagjai szerény támogatásban részesültek. Itt is működött a Bajtársi Szolgálat, tevékenysége azonban inkább mutatósnek szánt gesztus volt. 1943-ban tüzelősegélyt kapott 1 család, élelemsegélyt kapott 1 család, egyéb segélyben részesült 1 család.

Kőszárhegy nevét a Fejér megyei harcokkal foglalkozó szakmunkák nem említik, ennek ellenére megállapíthatjuk, hogy a falu környékén hónapokon át súlyos harcok folytak. Első ízben 1944. dec. 7-én nyomultak be a szovjet csapatok a községbe, de véglegesen csak 1945. március 22-én szabadult fel. A felszabadulás előtti korszak történetének lezárásaként közreadjuk a községben előforduló családneveket, a névsor természetesen nem teljes, mivel csak a forrásokban előforduló neveket vehettük figyelembe.

A kőszárhegyi családnevek betűrendes jegyzéke: Ablakos, Arany, Ács, Babotai, Bakó, Bakos, Balassa, Balázs, Balog, Bátor, Berta, Béres, Bognár, Bocsor, Borján, Borony, Borostyán, Botos, Böngyik, Bugyi, Buza, Czaun, Czimer, Czentár, Császárs, Csengeri, Csépi, Csontág, Csörgei, Dékány, Diószegi, Dömény, Egyed, Erhardt, Farkas, Feil, Fekete, Fésű, Fi, Fider, Fister, Fodor, Fövényi, Gantner, Ganzler, Gáspár, Gede, Gróf, Hajas, Halász, Hallgató, Hamar, Hanák, Harangozó, Hegedűs, Hegyes, Hoffmann, Horgos, Horváth, Huszár, Illés, Juhos, Juhász, Karó, Karlovits, Keller, Kék, Kiss, Király, Klima, Klopp, Kocsis, Kolmár, Kovács, Koncz, Kőszegi, Kraus, Kratancsik, Kun, László, Lencsés, Lipót, Lukács, Lukácsovics, Magyar, Matla, Márton, Miháli, Miklós, Molnár, Nagy, Nánási, Nemes, Német, Nóvák, Nyuli, Oláh, Orbán, ördög, ötvös, Papp, Palkovics, Pál, Pásztor, Petőcz, Pintér, Pillók, Potesz, Purger, Rada, Régi, Rózsa, Sabar, Sáfár, Sági, Scheffer, Selymes, Siffer, Simon, Sinka, Schwaiger, Szabó, Szautner, Szántó, Szentes, Szekeres, Sziládi, Szladky, Szombat, Szunomann, Szűcs, Tabi, Takács, Tarró, Tavasz, Tokovics, Tóth, Tőke, Török, Ungi, Vas, Vizbel, Vörös, Zam, Zámbó.